

De zin van de vrijheid

Bezinnen we ons op de wezenlijke betekenis van het begrip 'vrijheid' dan ontdekken we hieraan twee kanten. Deze hangen wel nauw met elkaar samen, maar zijn toch wezenlijk van elkaar verschillend en moeten duidelijk van elkaar onderscheiden worden. We zouden de twee aspecten kunnen aanduiden als 'uiterlijke vrijheid' en 'innerlijke vrijheid'.

Naar buiten betekent vrijheid een vrij-zijn van belemmeringen, beperkingen en dwang, een onafhankelijkheid van uiterlijke omstandigheden, een niet gebonden-zijn aan een van buiten af bepaalde en voorgeschreven handelwijze. Vrijheid betekent de mogelijkheid tot zelfbepaling en vrije wilsbeslissing.

Maar de uiterlijke vrijheid geeft alleen deze *mogelijkheid*. Bij afwezigheid van een uiterlijke dwang die de loop der dingen oplegt is er ruimte om deze loop van binnen uit, door een eigen vrije wilsdaad, te bepalen. Die mogelijkheid wordt echter niet altijd verwirkelikt. Kansen blijven heel vaak onbenut. Er zijn genoeg mensen, die eeuwig aarzelen, die voortdurend besluiteloos blijven. Naast uiterlijke vrijheid bestaat er ook nog zo iets als innerlijke vrijheid. Deze innerlijke vrijheid moet bewust ervaren en gerealiseerd worden.

Het bestaan van de 'vrije wil' wordt door sommigen ontkend. Er zijn niet alleen uiterlijke, maar ook inwendige omstandigheden die onze beslissing bepalen. Wij hebben onze gevoelens, emoties, stemmingen, verlangens, driften, neigingen, impulsen. Deze stemmingen en neigingen zijn het nu juist, volgens de ontkenner van de vrije wil, die in een gegeven situatie precies uitmaken wat we zullen gaan willen en gaan doen. Ze zijn zelf volkomen door de situatie bepaald, en van vrije wil zou er absoluut geen sprake zijn.

Deze zegslieden hebben maar gedeeltelijk gelijk. Het is waar, dat wat wij in de praktijk vaak voor een 'sterke wil' verslijten in wezen niets meer is dan een alles beheersende aandrif, een sterke drijfveer van dominerende verlangens en ambities. Mensen met een zogenaamde 'vrije wil' zijn vaak bezeten door die éne ambitie of dat éne verlangen. Zij zijn er volkomen slaaf van en van innerlijke vrijheid is er bij hen ook allerminst sprake. Maar we zien ook tegelijkertijd hoe zo'n verlangen of ambitie ook het hele karakter kan vormen en niet alleen innerlijke stemmingen en emoties maar ook uiterlijke omstandigheden kunnen bepalen en veranderen. Niet de wil is hier produkt

van toevallige stemmingen en emoties, maar omgekeerd bepaalt de wil deze neigingen en motieven.

Innerlijke vrijheid betekent echter nog iets heel anders. Vrijheid is nooit alleen maar een gegeven van buiten af, vrijheid moet zelf veroverd en verworven worden. Vrijheid is wezenlijk een proces van *bevrijding*. In dit proces gaat het om een zich vrij maken zowel van uiterlijke als innerlijke belemmeringen en beperkingen. Zelfbevrijding wil zeggen, dat men zich losmaakt en verlost van dwang van buiten en van binnen uit. Innerlijke vrijheid betekent in de eerste plaats *onthechting*, een zich los maken van de verketenende banden van begeerten, illusies en ambities. De indische filosofie spreekt van 'karma', de wet van oorzaak en gevolg, waar al het gebeuren in het universum aan onderworpen is. Maar karma betekent letterlijk handeling. Er is ook een handeling die bevrijdt. Deze vrijmakende handeling is het wezen van Karma Yoga, en het ideaal van Karma Yoga wordt het best uitgedrukt in de Bhagavad Gita, wanneer Krisjna aan Ardjoena duidelijk maakt, dat alleen die handeling bevrijdt die niet wordt verricht om enig uitwendig oogmerk in de verwachting van enige vrucht of beloning van de handeling, maar die bedreven wordt geheel van binnen uit om de innerlijke waarde van de handeling zelf. Om dit te kunnen is in de eerste plaats nodig de *onthechting*, is het nodig dat men zich losgemaakt heeft van de kluisters van begeerten, driften en waanvoorstellingen.

Karma Yoga toont ons duidelijk aan, dat bevrijding niet komt van besluiteloos niets doen, maar juist van de handeling van actieve en bewuste zelfbevrijding. Krisjna's advies komt op een moment dat Ardjoena in twijfel verkeert, in een konflikt tussen tegenstrij-

dige plichten gewikkeld is, niet tot een besluit komt en aarzelt. Karma Yoga is juist de aansporing om deze fundamentele aarzeling — de existentiële aarzeling die wij allen in konfliktsituaties ervaren — radikaal te overwinnen. De bevrijdende wilsbeslissing is meer dan alleen een nauwkeurig afwegen van kansen en gevolgen.

Met dit wikken en wegen alleen komt men er niet. Zij die voortdurend blijven wikken en wegen worden juist hierdoor afgehouden van de beslissende zelfbevrijding. Zij zien geen uitweg, komen in vertwijfeling, en vervallen in de existentiële aarzeling die alles verlamt. In het Zen Boeddhisme wordt door een strenge zelfdiscipline de geest volkomen vrij en open gemaakt. Door die openheid en innerlijke bevrijding komt men tot de bliksemsnelle, spontane en feilloze reactie. Men gaat geheel in de situatie op en stroomt remmingsloos mee in het vlietende gebeuren. Zo beleeft men de spanningsloze innerlijke vrijheid van nirvana.

De mens heeft grotere mogelijkheden tot innerlijke vrijheid dan hij meestal zelf vermoedt. Het is dwaasheid om de vrije wil te ontkennen terwijl er juist zoveel mogelijkheden tot de bevrijdende wilsdaad verspild worden. Terwijl hij wezenlijk vrij is om zijn lot zelf te bepalen laat de mens vaak dit lot over aan toevalskansen. De enorme puzzelwoede die de laatste tijd zulke onrustbarende vormen aanneemt, kan dit ten duidelijkste illustreren. Gedreven door een begeerte naar grote geldsommen, waagt men een klein bedrag, meestal een gulden, die men anders vrij had kunnen besteden, aan een willekeurige toevalskans en geeft men zich over aan het stomme geluk, aan het blinde toeval. Besluiteloze mensen durven zelf de beslissing niet te nemen, verspelen hun vrijheid en onderwerpen zich aan het toeval door hun beslissing te laten afhangen van de willekeur van het lot, door het opgooien van een munt of een dobbelsteen, door het aftellen van knopen of rozeblaadjes. Het is lang niet makkelijk om waarlijk vrij te zijn.

De evolutie van het leven is één lange, lange weg naar steeds grotere vrijheid. Een weg die bezaaid is met vele successen en vele mislukkingen. Wij staan aan de drempel van een tijd waarin de grote zelfbewustwording van het grote proces van bevrijding van het leven door miljarden jaren heen begint te dagen. Het is pas kort dat men iets van het wezen van dit proces heeft leren inzien en begrijpen. Vrijheid moet moeizaam veroverd en gehandhaafd worden. We zien hoe het leven geleidelijk zich vrijer maakte, minder afhankelijk werd van het milieu, dit milieu steeds verder

ging beheersen en steeds weer nieuwe mogelijkheden tot zelfontplooiing van binnen uit creëerde.

Eencellige, in het water levende planten halen hun voedsel uit de direkte omgeving. De hogere planten op het land zijn een graad vrijer, tasten zelf met hun wortels in de bodem en met hun bladeren naar het zonlicht. Dieren zitten niet met wortels vast aan de grond, zij hebben zich de vrijheid van beweging veroverd.

De voedselopname bij de planten is een voortdurend proces, dieren hebben hiervoor alleen gezette tijden nodig, zodat zij veel vrije tijd winnen, tijd voor spelend verkennen van hun omgeving en vrijer levensontplooiing. Sommige dieren maken zich onafhankelijk van perioden van schaarste door wintervoorraden aan te leggen. De mens heeft, door met Prometheus het vuur uit de hemel te stelen, zich nog verder vrij gemaakt van de wisseling van warmte en kou, en bovendien de mogelijkheid geschapen om metalen te smelten en instrumenten te vervaardigen. Met steeds ingewikkelder instrumenten is hij tot in de kern der atomen doorgedrongen om ook daar krachten vrij te maken en nieuwe mogelijkheden te openen. Elke nieuwe verworvenheid betekent nieuwe vrijheid, nieuwe mogelijkheden tot verdere ontplooiing, maar ook nieuwe gevaren.

Elk individu opnieuw zal zich de verworvenheden van geslachten opgeslachten voor hem zelf eigen moeten maken en leren beheersen, wil hij zelf niet door deze vrijgekomen krachten worden beheerst. Evolutie is repeterende evolutie. De grote evolutie van het totale leven voltrekt zich over miljarden en miljarden individuele levens. Elk individueel leven is zelf een ontwikkeling die de grote evolutie weerspiegelt, in verkorte vorm herhaalt, zich vroegere vrijheden eigen maakt om een niveau te bereiken waarop het nieuwe terreinen kan verkennen en nieuwe vrijheden kan veroveren. Elk individueel leven streeft naar zelfbevrijding, zoals ook de grote evolutie streeft naar zelfbevrijding van het totale leven. Tussen enkel individu en alomvattend totaal liggen kleinere en grotere groeperingen. Naast de individuele zelfbevrijding zien we ook overal processen van kollektieve zelfbevrijding. We zien de maatschappelijke zelfbevrijding van onderdrukte klassen en hun ontplooiing tot sociale volwaardigheid. We zien de nationale zelfbevrijding van onderdrukte volken en hun nationale en kulturele zelfontplooiing. We zien de mensheid als geheel worstelen om zich te bevrijden van de dwang van inner-

5
lijke tegenstellingen en haar krachten te bundelen voor harmonische ontwikkeling.

Tussen 'individuele' en 'kollektieve' vrijheid is voortdurende polaire spanning. Om de kollektieve vrijheid van een levensgemeenschap te verdedigen tegen terreur en dwang van vijandige overheersende groepen is het nodig dat de leden van de gemeenschap zich hecht aaneen sluiten, iets van hun individuele vrijheden opgeven, bindingen aangaan en verplichtingen op zich nemen. Omgekeerd heeft de kollektieve vrijheid slechts dan zin wanneer daarmee de basis gelegd is voor grotere individuele vrijheid voor de leden en voor individuele zelfbepaling en zelfontplooiing.

Garanties voor die individuele vrijheden kunnen alleen gevonden worden in kollektieve afspraken en in de kollektieve bereidheid zich te houden aan die afspraken. Zo is de wonderlijke wisselwerking tussen individu en kollektiviteit.

Vrijheid als proces van zelfbevrijding voltrekt zich op dit dubbele niveau van enkeling en levensgemeenschap. De ontwikkeling van ieder individu afzonderlijk weerspiegelt tot op zekere hoogte de evolutie van het totale leven. Om zich de vrijheden door voorgaande geslachten veroverd eigen te kunnen maken heeft het individu een periode van groei en rijpwording nodig. Deze periode van groei naar volwassenheid is betrekkelijk kort in vergelijking tot de totale tijd van de grote evolutie van het leven. Dat in die korte periode het totale proces van voorafgaande evolutie herhaald kan worden, komt door de mogelijkheid van verkorting.

Vrijheden die moeizaam door voorafgaande generaties zijn veroverd worden door het latere opgroeiende individu makkelijker verworven. Wat moeizaam wordt aangeleerd, verloopt later soepeler, vergt minder aandacht en inspanning, verloopt als het ware vanzelf en automatisch. Hierbij doet zich het verschijnsel voor dat dat, wat eerder in de totale evolutie is verworven ook dieper in de aanleg van het individu verankerd ligt. De levensfuncties en -processen die eerder in de totale ontwikkeling van het leven op aarde zijn ontwikkeld, verlopen in de huidige individuen meestal soepeler, meer automatisch, minder bewust. Zo kunnen de oudere perioden van de totale evolutie in de individuele ontwikkeling sterker worden samengebonden dan de latere en nieuwere.

In de negen maanden die verlopen tussen de bevruchting van de eicel door de zaadcel tot aan de geboorte van het menskind worden in aanleg alle stadia doorlopen die in miljarden jaren evolutie van lichamelijke vormen en functies achtereenvolgens zijn ontwik-

keld. De eerste jaren na de geboorte zijn bestemd om zich eigen te maken aan wat in tienduizenden jaren van typisch menselijke evolutie is ontwikkeld: elementaire menselijke omgangsvormen, het typisch menselijke denken in begripssymbolen en spreken in menselijke taal. In de dromen en fantasievoorstellingen van het kind weerspiegelen zich de motieven van het mythische bewustzijn waarin de primitieve mensentam getracht heeft de hem omringende werkelijkheid te vatten en te duiden. Wat in duizenden jaren beschavingsgeschiedenis daarna is ontwikkeld moet het schoolgaande kind in ruim tien jaar proberen te beheersen. In vergelijking met het voorafgaande vereist de verovering van wat in de recente decennia van wetenschapsbeoefening is ontdekt nog de meeste studie, tijd en denkkraft.

Zo liggen in onze eigen individuele ontwikkeling deze verschillende lagen van verworvenheden over elkaar heen. De levensprocessen die we hebben leren beheersen verlopen vanzelf. Het meest vanzelf en minst bewust zijn die vele ingewikkelde lichaamsfuncties, die door verrassende onderzoeken van fysiologen en biologen aan het licht zijn gebracht. Een heel subtiel dynamisch evenwicht wordt door onnoemelijk veel biologische regelmechanismen in stand gehouden.

Verrassende regelmechanismen beheersen ook een groot gedeelte van ons gedrag en ons reageren op stereotiepe situaties. Onderzoeken over de werking van het dierlijk instinkt in zijn vele vormen hebben de grote draagwijdte van regelmechanismen ook hier aangetoond. Hoe primitiever een instinktief reactiepatroon is, hoe dieper het verankerd ligt, hoe sterker automatisch het verloopt en hoe minder bewuste aandacht het vergt. Reeds in de oudheid hebben natuuronderzoekers vermeld gestaan over de wijsheid van bijen, mieren en andere kolonie-vormende insecten. Wat bekend is geworden door onderzoeken over paringsgedrag van vissen, over de trek- en broedgewoonten van vogels, en over andere instinkthandelingen bij dieren vervult ons telkens weer met diepe bewondering voor wat het leven aan vrijheden en mogelijkheden heeft veroverd en als instinkt heeft vastgelegd voor latere generaties. Ook bij de mens moeten vele oerinstinkten een belangrijker rol spelen dan de meesten wel vermoeden. Reklame, massa-propaganda en massa-beïnvloeding maken meer of minder bewust gebruik van deze oerinstinkten en -sensaties. Aan het voorbeeld van het instinkt zien we hoe in de evolutie van het leven moeizaam verworven vrijheden verankerd wor-

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS

8 DECEMBER 1957

10e jaargang nr. 49

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer
Mevrouw
Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Oudegracht 152, Utrecht

den. Verworven vrijheid wordt hier als het ware tot automatisme verward en gesteld. In normale situaties zijn instincten doelmatig, omdat ze met weinig aandacht feilloos doen reageren. Maar zodra de situaties wezenlijk veranderen, kunnen automatische reacties eerder een belemmering vormen dan een vrijheid. De mens heeft zich aan het snellere tempo van verandering kunnen aanpassen doordat hij de erfenis van verworven mogelijkheden op andere wijze vastlegt en geschikt maakt voor overdracht aan latere generaties, namelijk door het veel omslachtiger middel van de taal, dat echter veel grotere mogelijkheden aan nieuwe vrijheden opent.

De ontwikkeling van zelf-regulerende, automatische processen vormt een fase in de verovering van uiterlijke vrijheid. De mens is in een stadium gekomen waarin hij ook de massale industriële produktie begint te automatiseren. Ook deze automatisering betekent

een nieuwe uiterlijke vrijheid: doelmatiger en ruimer produktie en meer vrije tijd. Maar ook hier liggen de gevaren dat hij deze vrijheid eigenlijk niet aan kan. Het ziet er naar uit dat hij niet goed raad weet met de toenemende vrije tijd. In plaats van werkelijke ontspanning en creatieve zelfontplooiing zoekt hij meer prikkeling en sensatie. Toegenomen uiterlijke vrijheid is zonder innerlijke vrijheid een gevaar. In de evolutie van het leven zijn ook vele soorten ondergegaan, vaak niet door gebrek aan uiterlijke vrijheid maar door een fatale overwoekering van de vrijgekomen krachten. Het ziet er naar uit dat toenemende uiterlijke vrijheid der verlangens, begeerten en ambities van de mens alleen nog maar vergroten. Zonder de zelf-onthechting kan de noodzakelijke innerlijke bevrijding niet bereikt worden.

Hiertoe is een bezinning op het wezen van de vrijheid een eerste stap.

Dr. KWEE SWAN LIAT

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, Postgiro 304960.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 1,— p. kwart., losse numm. f 0,25, buitenland f 4,60 p.j.